

М. КУЧИНКО, В. ПЕТРОВИЧ

ПРО ПРИРОДНІ ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ВОЛОДИМИРА-ВОЛИНСЬКОГО

На підставі писемних та археологічних джерел зроблено спробу з'ясувати питання про природні та історичні передумови становлення і початкового розвитку ранньосередньовічного Володимира.

Ключові слова: Володимир, історична топографія, археологічні дослідження, фортифікаційні укріплення.

Процес становлення і розвитку Володимира як середньовічного міста був тривалим і складним. Як і в інших містах, він залежав від загальних закономірностей розвитку поселень, а також від локальних особливостей: природних, економічних, історико-культурних та політичних чинників. Для розуміння процесу становлення міста треба з'ясувати, по-перше, природно-географічні умови району, в якому воно розміщене; по-друге, визначити мікрогеографічні та топографічні особливості території, на якій воно виникло, і, по-третє, простежити закономірності історичного розвитку цього району¹.

З фізико-географічного погляду Володимир розташований на межі Волинської височини і Волинського Полісся. Під Володимиром поліські болота з заплавою р. Луга глибоко проникають у підвищений хвилястий рельєф Волинської височини.

Саме місто лежить на 50° 51' північної широти і 41° 58' східної довготи, на правому підвищеному березі р. Луга, яка впадає біля м. Устилуг у Західний Буг. Зі східного боку міста, майже через саму його середину, протікає маленька річка чи струмок — Смоч, що впадає в р. Лугу. Дно Смочі болотисте, а береги дуже низькі, майже на рівні землі. В межах міста течуть річки Ришавиця та Свинорійка, які також є допливами Луги. Детальніше щодо рельєфу Володимира необхідно сказати, що ріка Луга протікає зі сходу на захід у південній околиці міста по заболоченій долині, де утворює більші чи менші водойми, густо порослі очеретом та осокою. Відразу ж за Володимиром, в урочищі Білі Береги, річкова долина звужується й ріка прорізує крейдяну височину, що простягається з півночі на південь.

© Кучинко М., Петрович В., 2003

¹ Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. – К., 1970. – С. 35-36.

Отже, Луга пливе південною частиною міста. Її доплив Смоч витікає з болота, розташованого на північний схід від міста, тече його серединою, омиваючи з двох боків найвищий пагорб, на якому розташоване Замчисько. Річка Рилавиця тече на схід від міста передмістям Провалія і відділяє від півночі і заходу інші передміські території.

Унікальність місцевості полягає в поєднанні двох географічних ландшафтів. У давнину ця територія була порізана заплавами і болотистими озерцями, а також ярами, про що свідчать топоніми Біла криниця, Став, Озеро, Безодня, Глинка, Білі Береги². Поверхня Володимира розчленована, коливання відносних висот на території міста становить 28 м³. Такі мікрогеографічні умови території утворили оригінальну мережу долин і рельєфних підвищень, на яких сформувалася місцева система окремих компонентів міста.

Геологічною підосною Володимира є крейдиані шари, покриті зверху лесовими та чорноземними ґрунтами. Мікрогеографічні умови цієї території - розчленованість поверхні річковими долинами та ярами, розвиток карсту і значна лісистість. Найпоширенішими природними комплексами західноукраїнської лісостепової фізико-географічної провінції, до якої належить і Володимир-Волинський, є широколистяно-лісові з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами головно на підвищених схилах річкових долин; лісостепові з опідзоленими, чорноземними та реградованими ґрунтами сільськогосподарських угідь; лучно-степові з чорноземними ґрунтами, нині повністю розораними, а також лучні та болотисті⁴.

Обстеження міста свідчить, що значна частина площі, яка нині забудована, в давнину була болотом, зокрема на півночі, сході і південному сході. Це стосується території між річками Рилавицею і Смочю, району болота Озера, болота під назвою Жидівка. Значні болота були на півдні міста. Фактично в давнину багна покривали більшу частину площі міста, за винятком території Верхнього замку та Окольного града.

Для первісного осередку міста люди обрали ділянку, що має найвищу композиційну активність серед інших придатних для поселення ділянок на прилеглий території. Розміщений над заплавою р. Луги пагорб мав природний круговий огляд, що робило його епіцентром

² Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту // Зап. НТШ. – Львів, 1937. – Т. CLIV. – С. 185.

³ Географічна енциклопедія України. – К., 1990. – Т.1. – С. 219.

⁴ Природа Волинської області. – Львів, 1975. – С. 84.

ландшафту. Навколо міста — болотиста місцевість, яка ускладнювала підступи до нього впродовж більшої частини року.

Однак ця місцевість була малоприсадною для землеробства і навіть, через значну заболоченість, для скотарства. Водночас, урочища, які прилягали до центра, такі як Білі Береги, Заріччя, Лобачин, Залужжя, Острівок, Шистів та деякі інші, мали сприятливі природні умови для заняття їхніх мешканців сільським господарством, яке традиційно впродовж століть було провідним. Цьому сприяв і помірно-континентальний клімат, для якого характерні пересічна температура січня мінус 4,6°, а липня — плюс 18,4°, з кількістю опадів 567 мм за рік⁵.

На думку академіка П.П.Толочка, усі міста княжої доби в основі були аграрними, виникненням і розвитком зобов'язані своїй сільськогосподарській окрузі. Місто було тим потужнішим, чим більшою була підпорядкована йому округа, що склалася ще до його виникнення⁶.

Процес становлення міста Володимира був тривалим та багатоетапним як у часі, так і в просторі. Цілком очевидно, що на час першої літописної згадки про нього за 988 р.⁷ Володимир був невеликою дерев'яно-земляною фортецею, покликаною бути форпостом київського князя на недавно приєднаній до Київської Русі землі. Проте, що Володимир досить тривалий час залишався маленьким містом зі слаборозвинутим ремеслом і торгівлею, свідчать як археологічні джерела, так і те, що до середини XII ст. у Володимирі не було мурованих храмів⁸.

Для з'ясування історичних передумов виникнення міста необхідно на засадах наявних джерел простежити головні етапи заселення його території. Племінний період, що передував княжому, досить виразно представлений матеріалами від VI-VII до кінця X ст. як у самому місті (дитинець "Замок", окольний град), так і в його передмісті (Білі Береги, Федорівка, Провалля, Лобачин, Залужжя, Заріччя, Пішаниця, Зап'ятниче, Завалля). Ранні пам'ятки трапляються також і в близьких до міста селах (Зимне, Шистів, Новосілки, Хвалимичі, Острівок). Усі вони відіграли роль у формуванні літописного Володимира.

Як стверджував О.М.Цинкаловський, на Володимирському замчиську в процесі різних земляних робіт виявлено ранньослов'янські матеріали. Так, під час побудови в'язниці робітники розкопали фундаменти, змуровані з вапняку на піщаному розчині і знайшли

⁵ Географічна енциклопедія України... — С. 219.

⁶ Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. — К., 1989. — С. 39, 68-69.

⁷ Полное собрание русских летописей. - Ипатьевская летопись. - М., 1962. - Т. 2. — С. 105.

⁸ Петрович В.В. Пам'ятки монументальної культової архітектури давньоруського Володимира // Наук. вісн. ВДУ. Іст. науки. — 2000. — №3. — С. 51-55.

фрагменти кераміки, залізні речі, кістки тощо. Археолог зауважував, що поряд з ліпними горщиками траплялися і гончарні, прикрашені хвилястими лініями⁹.

Археологічні розкопки, які проводила на дитинці експедиція Луцького педагогічного інституту ще 1975 р., дали змогу простежити стратиграфію культурних нашарувань центральної частини міста Володимира до материкового шару. Потужність культурних нашарувань досягала тут 4,2-4,5 м, що хронологічно охоплювали період від X до XX ст. Дослідженнями з'ясовано, що найнижчий, передматериковий культурний шар належить до X-початку /можливо, навіть середини/ XI ст.¹⁰ Його з достатньою ймовірністю археологи визначають за так званою керамікою курганного типу, яка замінила ранньогончарну, згадувану вище поряд з ліпною.

Крім археологічних, варті уваги є й топографічні дані та форма перших оборонних укріплень Володимира. З цього погляду городище Замчисько має досить оригінальну форму, надану йому штучно, але не круглу, як більшість ранніх городищ Волинського Полісся, а ніби проміжну між колом і квадратом. Така форма не є випадковим пристосуванням круглих городищ до умов місцевості, а спеціальним, специфічно волинським типом фортифікації. Це ранній тип укріплень, які судячи з археологічних матеріалів на названих городищах, належать до X-XI ст.¹¹ До цього часу належить і дитинець Володимира. Відомий український історик М.Ф.Котляр, розглядаючи питання генезису міст Волині, виділяє п'ять хронологічних етапів: від зародження міст у VI-VII ст. до збільшення їхньої кількості в другій половині XI-першій половині XII ст. Серед них виділено третій етап переростання у ранньофеодальні міста другої половини X-першої половини XI ст.¹² Щоправда, провести межу між раннім містом і його зародженням важко, однак зазначимо, що Володимир як населений пункт з'явився ще до X ст. у зв'язку з розвитком землеробства, ремесла і торгівлі. Розміри первісного укріплення були невеликі - всього 1,5 га.

Що ж до окольного града, як складової частини міста, то він розвивався пізніше, можливо, вже тоді, коли на дитинці існувала фортеця, і в ній сидів намісник київського князя. Проте це зовсім не означає, що територія навколо дитинця не була до княжих часів заселена.

⁹ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. - Вінніпег, 1984. - Т.1. - С.224.

¹⁰ Кучинко М.М. Раскопки древнего Владимира-Вольнского //Археол. открытия 1975 г.- М., 1976. - С. 349.

¹¹ Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. - 1967. - № 140. - С. 51-56.

¹² Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. - К., 1985. - С. 22-23.

Цьому суперечать археологічні матеріали. Окольне місто простягалось на північ, захід і схід від дитинця займало значну територію. Довжина його вздовж р. Луга сягала понад 1 км за найбільшої ширини близько 800 м. На тлі інших волинських міст це було дуже велике місто. Отже, якщо дитинець давнього Володимира належить до укріплень “волинського типу”, тобто за характером планування він місцевого походження, то окольний град теж можна вважати місцем, яке освоювали ще в так званому племінному періоді. Свідченням цього передусім є характер його фортифікації. Окольний град Володимира був оточений двома рядами валів, що є характерною ознакою укріплень племінних городищ. Одним з таких є, наприклад, городище X ст. в урочищі Шопа на східній околиці Любомля¹³.

Вагомим аргументом на користь припущення про існування тут поселення в докняжому часі є археологічні матеріали. Наприклад, у східній частині, в урочищі Михайлівщина виявлено рештки язичницького капища, на якому стояв дерев'яний ідол слов'янського бога Велеса¹⁴. Тут і нині видно залишки валу, що оточував це місце. За свідченням О.Цинкаловського, під час земляних робіт місцеві жителі знаходили грубі черепки від ліпних слов'янських горщиків VI-VII ст.

На північ від урочища Михайлівщина в межах окольного міста є урочище Апостольщина. За княжих часів це урочище було одним з головних районів торгово-ремісничого посаду Володимира. Свідченням цього є археологічні знахідки, виявлені в трьох основних будівельних горизонтах: X-XI, XIII-XIV, першої половини XVII ст. Проте, як засвідчили археологічні розкопки, уже в середині X ст., тобто до заснування княжої фортеці на цьому місці були виробничі майстерні зі спеціальними печами, видовбаними у материковому ґрунті. Тут знайдено фрагменти ліпних, з частковим обточенням на гончарному крузі горщиків з великою кількістю домішок у вигляді грубозернистого піску та товчених черепків у тісті. Під шийкою посуду прикрашений врізними хвилястими і горизонтальними лініями, тобто це ранньогончарна кераміка. За типологією вона близька до посуду з ранньослов'янського городища в с.Зимне, розташованого неподалік Володимира. В урочищі Апостольщина знайдено багато фрагментів кружальної кераміки X ст., крейдяне прясло для веретена, а також однобічний кістяний гребінь.

¹³ Кучинко М.М. Звіт про археологічні розкопки в м. Любомлі і с.Перемиль Волинської області в 1995 р. //Наук. архів кафедри археології та джерелознавства Волин. держ. Ун-ту ім. Лесі Українки.

¹⁴ Цинкаловський О. Княжий город Володимир. – Львів, 1935. – С. 23.

Це матеріал, який побутував ще до кінця X - початку XI ст.¹⁵ До речі, і під час наших розвідок восени 2000 р. на городах садиб володимирців (вул. О.Цинкаловського (колишня вул. Кірова)) зібрано фрагменти горщиків VIII - IX ст. культури Луки Райковецької. Про те, що район в урочищі Апостольщина був щільно заселений у X-XI ст., свідчать численні знахідки кераміки цього часу, що зберігаються у Володимир-Волинському історичному музеї¹⁶.

Матеріали, датовані часом від X до XIV ст. в межах окольного града виявлено в ході обстеження глибокого котловану під житловий будинок на вул. Гайдамацькій (колишня - Чапаєва). Це урочище Туховщина на лівому березі р. Смочі, що західніше від урочища Апостольщина. Тут на глибині від 0,8 до 1,5 м у стінах котловану вдалося зафіксувати рештки наземних та заглиблених жител з глиняними печами.

У південно-західному районі окольного міста, в урочищі Підзамче, до речі, одному з найменше досліджених районів, також виявлено матеріали, що свідчать про значну заселеність його в ранньому часі. Це територія, що прилягає до єпископського замочка з північного боку. Для вивчення стратиграфії залишків укріплень окольного міста археолог С.В.Терський на території садиби М.Лотоцького (вул. Сокальська, 14) заклав розкоп. У результаті розкопок на найвищій ділянці території старого міста під основою оборонного валу виявлено досить потужний шар з рештками житлових будівель X—початку XI ст. В одній з них на глибині 2,5 м знайдено ранньогончарні горщики, глиняне біконічне прясло для веретена¹⁷. Отже, стратиграфія будівель і матеріал свідчать, що вони існували ще до спорудження тут валів, які оточували окольне місто, тобто могли бути синхронними дитинцю.

Нарешті треба згадати, що в південно-західній частині окольного міста на вулиці, що вела до передмістя Білі Береги, відкрито тілоспальні урнові поховання VI -VII ст.¹⁸

Сучасний стан археологічного вивчення окольного міста Володимира не дає змоги зробити повнішу характеристику історичної топографії Володимира докняжої доби. Для цього необхідні нові широкомасштабні розкопки, які, безсумнівно, додали б такі ж матеріали і в інших місцях, проте навіть ці далеко неповні дані дають підстави стверджувати, що місто є набагато старішим, ніж це

¹⁵ Терський С.В. Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 1999 р. – Львів, 2000. – С. 12-13, 19-20, 32.

¹⁶ Архів Володимир-Волинського історичного музею, ф. Д-619/1-222.

¹⁷ Терський С.В. Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 1999 р. – Львів, 2000. – С. 21-22, рис. 36.

¹⁸ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся... – С. 224.

засвідчено в Руському літописі. Отже, за князювання Володимира Святославича новий центр Волинської землі, найімовірніше, було влаштовано на одному з уже існуючих племінних укріплень бужан-волинян.

Справді, час виникнення міста Володимира як поселення губиться в глибокій давнині. Непрямим свідченням цього може слугувати запис угорського хроніста, нотаря короля Бели IV (1233-1270), який у праці "Геста Гунгарорум", чи "Діяння угрів", писав, що місто під назвою Лодомир існувало вже у 884 р. За словами цього літописця, угри, очолювані вождем Альмошем (помер близько 894 р.), вирушили з степів Скіфії, підійшли до Києва, заволоділи ним і зробили русичів данниками. Київські владці обдарували угрів і просили їх іти на захід. Жителі Києва провели угрів до міста Лодомира (Володимира), а володимирський воєвода гостинно зустрів Альмоша і той пробув тут три тижні. Потім, взявши заручників, 2 000 марок срібла, 100 марок золота, багато коней та іншої худоби, угри пішли в Паннонію, тобто Угорщину, і там зупинилися¹⁹.

На підставі зазначеного можна зробити припустити, що у 884 р., тобто наприкінці IX ст., поселення слов'ян на місці пізнішого Володимира, безсумнівно, могло існувати. І в цьому плані повідомлення угорського хроніста Аноніма є лише додатковим підтвердженням археологічних даних. Інша річ — політичний підтекст запису. Очевидно, в першій половині XIII ст. цим угорські загарбники Галичини і Волині намагалися "історично" виправдати свої зазіхання на споконвічні руські землі.

Щодо виникнення первісного осередку міста є низка гіпотез з більшою чи меншою часткою правдоподібності. Одну з них висловив академік Я.Д.Ісаєвич, який вважає, що засновниками Володимира могли бути жителі східнослов'янського Зимнівського городища, розташованого на відстані 5 км від сучасного міста. Суть припущення зводиться до того, що після зруйнування городища аварами (літописними обрами) всередині VII ст. дуліби покинули його і переселилися на нове місце, тобто на місце пізнішого Володимира²⁰.

Безперечно, не останню роль у процесі становлення Володимира як міста відіграли навколишні поселення сільського типу, які стали його передмістями. Серед них Заріччя (за 0,5 км), Лобачин (2 км),

¹⁹ Теодорович Н.И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. Исторический очерк. — Почаев, 1893. — С. 4.

²⁰ Ісаєвич Я.Д., Мартинюк А.І. Володимир-Волинський. Історико-краєзнавчий нарис. — Львів, 1983. — С. 7.

Федорівка (1 км), Дубники (4 км), Острівок (1 км), Шистів (3 км), Онуфрійщина (1 км), Білі Береги та нероздільні з містом Рилавиця, Зап'ятниче, Завалля та ін.

На жаль, за невеликим винятком, археологи ці урочища практично не досліджували. І лише на окремих з них виявлено матеріали, що свідчать про заселеність їх до 981 р., тобто до княжої доби. Таким є житло X ст., відкрите в передмісті Білі Береги. Про інші передмістя в аспекті, що нас цікавить, також сказати можна небагато. За повідомленням О.М.Цинкаловського, найстарішим і найпромисливішим фактом є наявність в урочищі Федорівка кам'яних фундаментів округлої ротондової церкви, датованої серединою X ст.. Цю зруйновану до фундаментів церкву учений зачислявав до часів емісійної діяльності учнів просвітителя Мефодія, які прийшли сюди з Великоморавської держави²¹.

Отже, ця церква існувала ще до заснування міста Володимира як політичного центру Волинської землі.

Іншою не менш важливою ранньоісторичною пам'яткою давнього Володимира є невеликий острів, розташований на південній околиці серед важкопрохідних боліт і трясовин. Нині його називають Онуфрійщина, однак відома й старіша назва острова – Велесовщина. Тут, очевидно, було язичницьке капище, присвячене богу скотарства Велесу. На цьому місці повинен був стояти дерев'яний ідол слов'янського божества, і це, мабуть, залишилось у пам'яті володимирців у новій трансформації. О.М.Цинкаловський наводить цікаву колядку, яку виконували ще в другій половині XIX ст., з загадковим рефреном: "Три Велеси Богу поклонились!"²².

До речі, розвідкою Давньоруської експедиції Луцького педагогічного інституту в 1974 р. на острові зібрано чимало фрагментів кераміки, серед яких було й кілька черепків ранньогончарних горщиків. Оскільки знахідки з Велесівського острова є у фондах кафедри археології та джерелознавства Волинського державного університету імені Лесі Українки, то маємо змогу описати їх тепер. Це фрагменти ліпних, з частковим обточенням на гончарному крузі горщиків з домішкою в тісті грубозернистого піску або жорстви (товченого каменю). Посудини видовжено-овальні, яйцеподібної форми, вінця зрізані під нахилом, причому площина зрізу нахилена до середини, а край потовщений донизу. Вінця горщиків переважно слабозхилені назовні. Орнамент у

²¹ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся ... – С. 227.

²² Там же.

вигляді однієї або кількох хвилястих ліній прикрашає верхню частину горщика. За визначенням фахівців аналогічні горщики датовані IX–початком чи першою половиною X ст.²³ Отже, археологічні матеріали безспірно свідчать, що поселення на цьому острові було до того, як Володимир став княжим містом.

З прийняттям християнства на місці язичницького капища була побудована дерев'яна церква в ім'я св. Онуфрія – покровителя худоби. Цікава спадковість: від язичницького Велеса до християнського св. Онуфрія.

Округу Володимира активно освоювали протягом усього раннього середньовіччя. Це, зокрема, помітно на прикладі басейну р. Луги. Тут передусім виділяється с. Заріччя, де перед мостом до Володимира на березі ріки, на пагорбі поблизу сільради було ранньослов'янське поселення на якому С.В. Терський зібрав фрагменти ліпного посуду. Аналогічні матеріали були виявлені і в с. Шистів на околиці озера Безодня²⁴.

Ось і всі відомості про матеріальні свідчення докняжого періоду існування Володимира та його близьких околиць. Набагато більше знахідок матеріальної культури є з княжої доби, коли територію міста почали освоювати активніше, тобто XI і наступних століть. Цей період у житті досліджуваного нами міста і в численних літописних повідомленнях описано як класичний.

Отже, з VI-VII ст. відбувався процес заселення найзручнішої для захисту території, найвищої ділянки в оточенні р. Луги та її приток з півдня, сходу і заходу та непрохідних боліт з півночі. Є достатні підстави вважати поселення на місці майбутнього Володимира, що безперервно існувало протягом VII-X ст., зародком міста племінного періоду. Відтворена за допомогою археологічних даних картина заселення Володимира дає змогу припускати, що в племінний період місто могло відігравати досить важливу роль. Це стало можливим після знищення аварями в середині VII ст. Зимнівського городища. На думку деяких істориків, у Зимному був один із племінних центрів східних слов'ян²⁵.

Очевидно, йдеться про центр на чолі з дулібами, так званий Дулібський союз, що мав ознаки державності. Не виключено, що володимирська агломерація поселень належала саме дулібам. Сьогодні нема достатніх аргументів на користь розвитку міста Володимира протягом VII–X ст., а є лише підстави говорити про існування в цей

²³ Кучера М.П. Керамика //Археология Украинской ССР.- К., 1986.- Т. 3.- С. 448.

²⁴ Терський С.В. Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 1999 р. – Львів, 2000. – С. 23

²⁵ Аулік В.В. Зимнівське городище - слов'янська пам'ятка VI-VII ст. в Західній Волині.- К., 1972.- С. 28-29, 122-123.

час поселення. Можливо, це зумовлене слабким виченням поселення цього періоду і порівняно малою кількістю матеріалів VII—X століть.

Щодо часу заснування власне міста, а не поселення, треба зазначити, що наприкінці X чи на початку XI ст. розпочалося спорудження дитинця городища. Було викопано глибокий рів, який відокремив з півночі, заходу і сходу майданчик майбутнього дитинця від решти території та насипано дугоподібний вал. Створення такого плацдарму великокняжої влади прискорило процес переростання колишнього поселення в місто. Тут доречно з'ясувати, яке ж поселення мало право називатися містом. Академік П.П. Толочко в монографічному дослідженні, яке присвячене давньоруському феодальному місту, зазначав, що східнослов'янські "гради" VI—VIII ст. були адміністративно-політичними і культовими центрами племен чи їхніх об'єднань з досить чітко визначеними ремісничими, торговельними і редистрибутивними функціями. У випадках, коли тривалий процес містоутворення не переривався, саме "град" ставав першим етапом у житті давнього ранньофеодального центру. Вчений наголошує, що історія міста починається саме з нього, а не з того моменту, коли воно набуває класичних середньовічних рис²⁶.

Виявлення в межах окольного міста Володимира, як уже зазначено, культурних шарів з матеріалами VI-VII і VIII-X ст. цілком логічно наптовхує на думку, що найдавніше за часом поселення, з якого повинне було виникнути місто, існувало саме на території окольного града. З певними застереженнями ці матеріали дають підстави припустити, що принаймні в середині X ст. Володимир міг мати ознаки ранньофеодального міста. В такому разі твердження згадуваного вже нами угорського літописця XIII ст. Аноніма про існування у 884 р. міста Лодомира виглядає досить правдоподібним.

Отже, Замчище та інші прилеглі до нього з заходу, півночі і сходу урочища виділяли трьома важливими обставинами: знаходилися в центрі агломерації сільських поселень, було важкодоступне завдяки розміщенню серед багнистої заплави р. Луги та її допливів і, нарешті, заселені після VI—VII ст. Можна припустити, що в становленні міста відіграло роль і те, що племінна верхівка разом з дружиною перебралася з навколишніх поселень на підвищений пагорб, укріпили його валом і ровом, тобто збудували град. Доволі щільне заселення території над р. Лугою та її допливами в період раннього середньовіччя було вагомим чинником становлення Володимира як міста, який з часом перетворився на економічний, культурний і політичний центр Західної Волині.

²⁶ Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. — С. 32, 49.

M. KUCHYNKO, V. PETROVICH

**TO THE QUESTION OF NATURAL AND HISTORICAL PREMISES OF
THE APPEARANCE OF VOLODYMYR-VOLYNSKIY**

On the ground of the written and archeological sources in the article was made an attempt to clear up the question about natural and historical premises of the formation and primary development of the early middle-aged Volodymyr.

Key words: Volodymyr, historical topography, archeological sources, urochusche, fortification.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2002

Прийнята до друку 14.05.2002